

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЗАКОНОДАВЧОГО ВИЗНАЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО НАСИЛЬСТВА В СІМ'Ї

SOME ISSUES OF LEGISLATIVE DEFINITION OF PSYCHOLOGICAL VIOLENCE IN FAMILY

Третяк А.І.,

*магістр державної служби,
старший науковий співробітник*

*Науково-дослідного центру з питань діяльності органів та установ
Державної кримінально-виконавчої служби України
Академії Державної пенітенціарної служби*

Шевцова О.В.,

магістр права, молодший науковий співробітник

*Науково-дослідного центру з питань діяльності органів та установ
Державної кримінально-виконавчої служби України
Академії Державної пенітенціарної служби*

У статті розглядаються питання насильства в сім'ї як явища, що завдає суспільству моральну шкоду. Наведено поняття «насильство», «психологічний вплив», «незаконний психологічний вплив». Установлено, що насильство в сім'ї – це будь-яка навмисна дія одного члена сім'ї проти іншого, якщо ця дія порушує права і свободи члена сім'ї як громадянина, а незаконний психологічний вплив є однією із форм насилля. Пропонується удосконалити чинне законодавство, передбачити покарання за насильство в сім'ї будь-якого виду з виділенням за типами насильства.

Ключові слова: сім'я, насильство, примус, психічні процеси, юридична відповідальність.

В статье рассматриваются вопросы насилия в семье как явления, которое наносит обществу моральный ущерб. Приведены понятия «насилие», «психологическое воздействие», «незаконное психологическое воздействие». Установлено, что насилие в семье – это любое преднамеренное действие одного члена семьи против другого, если это действие нарушает права и свободы члена семьи как гражданина, а незаконное психологическое воздействие является одной из форм насилия. Предлагается усовершенствовать действующее законодательство, предусмотреть наказание за насилие в семье любого вида с выделением по типам насилия.

Ключевые слова: семья, насилие, принуждение, психические процессы, юридическая ответственность.

The article deals with the issues of domestic violence as a phenomenon that causes moral harm to society. The terms “violence”, “psychological influence”, “illegal psychological influence” are given. It is determined that domestic violence is any intentional act of one family member against another, if this act breaks the rights and freedoms of a family member as a national, and illegal psychological influence is one of the forms of violence. It is proposed to improve the current legislation, to provide punishment for violence in family of any kind, with the distinction according to the types of violence.

Key words: family, violence, coercion, mental processes, legal liability.

Постановка проблеми. Світовою громадськістю насильство визнано одним із ключових моментів, що ставлять людину в залежне становище, наносять величезну моральну шкоду суспільству і є перешкодою на шляху подолання нерівності і дотримання людських прав.

Визнання людини, її здоров'я, гідності і недоторканості, гарантування права на гідне життя та вільний особистий розвиток громадянина є чи не одним із головних завдань правової держави, якою проголошена Україна.

Сім'я – це особливий елемент суспільства, який є важливим об'єктом соціально-правового захисту держави. Сім'я, як соціальна клітина суспільства, є дуже близькою до «оригіналу» моделі всього суспільства, в якому вона функціонує.

Проте нерідко взаємини у сім'ї набувають форми конфліктної взаємодії, така ситуація вирішується у насильницький спосіб. Скоєння будь-якого насильства в сім'ї викликає занепокоєння з боку суспільства, підриває стабільність її функціонування як «основного осередку суспільства».

За даними різних досліджень, близько 70% жінок знають різноманітних форм сімейного насильства. До 35% неповнолітніх систематично застосовуються жорстокі форми покарання з боку батьків, значна кількість усіх випадків звалувань та інших посягань на статеvu недоторканість відбувається в сім'ї, більше третини умисних убивств і злочинів із нанесенням тяжких тілесних ушкоджень скоюються в сім'ях. Щодня поліція у середньому фіксує 348 фактів домашнього насильства, в 70–80% ви-

падків його жертвами стають жінки. Розрахунки, проведені Інститутом демографії і соціальних досліджень за замовленням Фонду народонаселення ООН, засвідчують, що щорічно 1,1 млн українок стикаються з фізичною та сексуальною агресією в сім'ї. І більшість з них мовчить. До поліції звертаються тільки 10–15 % постраждалих [1]. Дані статистики засвідчують прогресивну динаміку насильницьких злочинів, що чиняться на сімейно-побутовому ґрунті, але справжні масштаби набагато більші. В умовах певної криміналізації сімейних стосунків актуальними стають питання розгляду і розкриття проблематики насильства в сім'ї, його видів.

Насильство – це форма примусу з боку однієї групи людей (однієї людини) стосовно іншої групи (окремої людини) з метою надбання або збереження певних вигід і привілеїв, завоювання політичного, економічного й будь-якого іншого панування [2, с. 135]. Насильство застосовується людьми для досягнення бажаного результату, жертву змушують до прийняття певних умов, якоїсь поведінки, руйнуючи її біологічне чи психічне життя.

Невирішені раніше проблеми. Нині українське суспільство потребує мінімізації насильства в сім'ях. Згідно зі статистикою жінки (а вони переважно є постраждалими від насильства в сім'ї) не так часто звертаються по допомогу, мають місце зневіра в діяльність правоохоронних органів, відчуття «власної провини», відданості родині, традиційного соромного «виносу сміття з хати». Звернення постраждалих чоловіків та дітей – рідкість. Як результат, справ, пов'язаних із домашнім насильством, не багато.

Серед правників існує думка, що вітчизняне законодавство, яке передбачає відповідальність за насильство, «працює» лише за наявності тілесних ушкоджень у постраждалих. Жертви домашнього насильства не вірять у порятунок від тиранії, а часто побоюються, що після притягнення «кривдника» до адміністративної відповідальності, життя постраждалої особи опиниться під загрозою. А ще весь тягар штрафу покладається на них самих чи родинний бюджет. Це не виправляє ситуацію, а лише зміцнює думки про подальше терпіння насилля. Нині суспільство, насамперед, потребує правоосвітніх заходів, роз'яснення фахівцями насильницьких моделей поведінки у приватних стосунках та надання правової оцінки таким діям.

Аналіз досліджень та публікацій. Проблематику насильства в сім'ї, адміністративно-правове регулювання протидії насильству досліджували у своїх роботах такі вчені: А.О. Байда, В.В. Галуцько, Л.Д. Гаухман, Г.О. Горбова, О.В. Ковальова, О.Д. Коломоєць, Р.А. Левертова, Б.К. Левківський, Л.В. Сердюк, Н.Б. Шамрук, О.М. Черевач та ін.

У різних країнах вийшли дослідження з проблеми насильства таких авторів, як Луїс Аларкон, Анжела Беосанг, Ельфріда Фрешл, Роза Логар, Речел Маллен, Урсула Новаковська, Тіна Олссон, Ракель Вітас Кардосо.

Зарубіжні та вітчизняні науковці не мають єдності думок стосовно визначення понять «психічне насильство» і «психологічне поняття». Л.Д. Гаухман вважає, що цими поняттями охоплюються лише погрози заподіяння фізичної шкоди [3, с. 3]. Р.А. Левертова дає таке визначення психічному насильству – це устрашіння потерпілого, тобто суспільно небезпечний примусовий вплив на його психіку, що проявляється в погрози спричинити будь-яку шкоду самому потерпілому або його близьким [4, с. 5, 6]. А.О. Байда поділяє думку Л.В. Сердюк та інших науковців, які включають до поняття «психологічне насильство» й інші насильницькі інформаційні дії, що не є погрозами [5, с. 85]. В.С. Зубатенко наголошує: «Психологічне насильство може здійснюватись у вигляді агресії, заборон, контролю, засудження, погроз, залякування, приниження, ігнорування, дорікань, шантажу, лайки, маніпуляцій, висміювання тощо. Загалом психологічним насильством може бути будь-який словесний акт, спрямований на піддрив психоемоційного стану людини» [6].

Мета цієї статті полягає у визначенні змісту поняття «психологічне насильство», його наслідків, а також удосконалення юридичної відповідальності за окремі його прояви.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сім'я як осередок суспільства, без підтримки держави та її інституцій, не завжди спроможна виконувати свої голо-

вні функції, зокрема щодо забезпечення належного до-бробуту та виховання дітей. В Україні з часу прийняття законодавчих актів, що регулюють відносини в сімейно-му середовищі, завдяки зусиллям органів державної та місцевої влади, активній діяльності різних громадських організацій вжито заходів, які посприяли суттєвим змінам у ставленні суспільства до проблеми домашнього насильства, але не вирішують їх остаточно.

Згідно з наведеними даними за 2017 рік (на прикладі Чернігівської області) можна зробити висновок про те, що насильство в українських сім'ях – одна із поширених форм вирішення конфлікту (табл. 1).

Ще у 2011 році Україна підписала Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція) [7], однак і досі не ратифікувала її. Деякі політики, представники церкви наголошують, що вона порушує традиційні цінності української родини, правозахисники ж підкреслюють, що цей документ допоможе у боротьбі з таким ганебним явищем у суспільстві як насильство в сім'ї.

7 грудня 2016 року Президент України підписав Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Цей Закон визначає організаційно-правові засади запобігання та протидії домашньому насильству, основні напрями реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству.

Статтею 1 цього Закону визначено, що «домашнє насильство – діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї... а також погрози вчинення таких дій» [8]. Якщо фізичне насильство деякий час досить обговорювана тема, то психологічний пресинг багато хто вважає відносно нешкідливим. Але, на думку фахівців, психологічне насильство небезпечніше за фізичне. Воно безповоротно калічить душу і руйнує особистість людини.

Що стосується поняття «психологічне насильство», то варто підкреслити, що питання про його зміст залишається проблемним. У результаті неоднозначного розуміння і трактування зазначеного терміна під час визначення характеру і ступеня небезпеки психологічного насильства зустрічається різна кваліфікація дій у слідчій та судовій практиці.

Відповідно до п. 14 статті 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» «психологічне насильство – форма домашнього насильства, що включає словесні образи, погрози, зокрема щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи,

Таблиця 1

Зведені дані щодо проявів насильства в сім'ї в Чернігівській області у 2017 році

Кількість звернень щодо насильства в сім'ї, які надійшли протягом року	з них надійшли від			Кількість осіб, які пройшли корекційні програми	Кількість винесених офіційних попереджень	Кількість винесених захисних приписів	Кількість осіб, які перебувають на обліку з приводу вчинення насильства в сім'ї	з них					Кількість сімей, занесених до Банку даних сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах (з приводу насильства в сім'ї)
	дітей	жінок	чоловіків					у службі дільничних інспекторів поліції		у кримінальній поліції у справах дітей			
								жінок	чоловіків	дітей	жінок	чоловіків	
29611	13	2754	194	-	1925	205	2001	116	1885	3	-	-	107

контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи» [8].

За трактуванням деяких науковців, психіка – система на властивість високоорганізованої матерії, що полягає в активному віддзеркаленні суб'єктом об'єктивного світу, у побудові суб'єктом невідчужуваної від нього картини цього світу і саморегуляції на цій основі своєї поведінки та діяльності [9, с. 299].

Психологічною наукою вивчаються психічні процеси людини, різні впливи на процеси та наслідки, що впливають на формування відображення об'єктивної реальності та свідомості людини. Психологічний вплив – це вживання спрямованих дій (переконання, формування дій і відношень, що суб'єктивно сприймаються особою як особисто приналежні) на психіку людини усвідомленого або неусвідомленого характеру. Якщо вплив на психічні процеси відбувається без урахування особистих інтересів людини, полягає у грубому порушенні самостійності відображення явищ об'єктивної реальності у її свідомості, то такий вплив має ознаки незаконного психологічного впливу.

Науковцями зазначено, що небезпечний психологічний вплив – це психологічний вплив та інші маніпуляції з емоційно-вольовою сферою людини із використанням емоційних та психологічних перенавантажень, стресів, індивідуальної схильності до навіювання, безвілля, недостатнього розумового розвитку і незрілості емоційно-вольової сфери особи, що призводить до втрати нею соціальних орієнтирів або цінностей, зниження власної самооцінки, тимчасового розладу психічної діяльності [5, с. 84].

Незаконний психологічний вплив може проявлятися у вигляді немотивованої агресії, цькування, безпрічинних причіпок тощо, людина (постраждала) вимушена, незважаючи на власні інтереси, зовні добровільно погоджувачись, діяти в інтересах кривдника. Визначальним є те, що такий вплив призводить до контролю над емоційно-вольовими процесами об'єкта впливу і як результат, до небезпечних наслідків – неврозів, розладів психічної діяльності. Джерелом емоцій у психічному стані є погроза, що застосовується до потерпілого. Будь-які хвилювання обумовлені нервовими збудженнями підкоркових центрів і фізіологічними процесами, які проходять у вегетативній нервовій системі. В організмі людини проходять фізіологічні зміни: збішується пульс, кров'яний тиск, частішає дихання та серцебиття тощо. Психічне насильство, досягаючи своїх мети, викликає почуття страху, оскільки ситуація, в яку потрапляє потерпілий, містить у собі небезпеку. Сила і глибина цього почуття залежить від психічних властивостей нервової системи особистості потерпілого.

Примушування людини, тобто дія проти її волі, є стержневою ознакою поняття «насильство» [5, с. 85]. Таким чином, будь-який вплив на процеси, що відбуваються у свідомості людини та призводять до їх спотворення, можна розуміти як «психологічне насильство».

За даними опитування постраждалих осіб, яке провів старший інспектор з особливих доручень Департаменту патрульної поліції (м. Дніпро) А. Ткачов, 79,3% жертв домашнього насильства схильні виправдовувати своїх мучителів з багатьох причин..., а також не вірять у те, що хтось може допомогти. А як же жінкам вірити в захист, кажуть експерти, якщо за фактом закон лише зрідка стає на бік принижених і ображених. Лише 33% українських чоловіків, звинувачених у насильстві стосовно членів своїх сімей, що кваліфікується як злочин, притягуються до кримінальної відповідальності із призначенням покарання у вигляді позбавлення волі [1]. З іншого боку, «майже 40% працівників системи кримінального правосуддя – поліцейських, прокурорів, суддів – вважають домашнє насильство приватною справою, а 60% впевнені, що жертви самі винні в тому, що з ними сталося» [1].

Варто зазначити, що вагоме місце в захисті прав людини і громадянина та протидії насильству в сім'ї займає правове регулювання, оскільки саме через нього відбувається вплив на осіб, які скоюють зазначене насильство, та допомога потерпілим [10, с. 10].

І хоча законодавством вживається термін «психологічне насильство», належного правового регулювання ця форма домашнього насильства так і не отримала. Доповнена стаття 1732 у Кодексі України про адміністративні правопорушення в редакції Закону № 2229-VIII від 07.12.2017 [11] передбачає накладання штрафів, громадські роботи, адміністративні арешти, але це вкрай неадекватне покарання щодо насильників у сім'ї. Вони фактично не припиняють «діяльність» кривдника, а в деяких випадках, навпаки, передують подальшим, більш жорстоким діям щодо потерпілої особи.

Кримінальний кодекс України [12] також передбачає відповідальність за психологічне насильство, що виражається в погрозах для життя і здоров'я людини (різні за обсягом, характером і ступенем). Але назріла необхідність у більш чіткому роз'ясненні законодавцем змісту терміна «погроза» та інших видів психологічного насильства, що конкретизує суперечливі тлумачення насильства на рівні конкретних злочинів, а також дозволить краще усвідомити волно законодавця, впорядкує практику кваліфікації насильницьких злочинів.

Висновки. За результатами проведеного дослідження вважаємо, що необхідно запровадити до чинного законодавства спеціальні статті з певним відокремленням за типами насильства, які передбачатимуть кримінальну відповідальність саме за насильство в сім'ї. Враховуючи, що психологічне насильство в сім'ї залежно від способів та тривалості впливу, виду погроз і способів її вираження призводить до глибоких негативних наслідків – психічні хвороби, тяжкі форми розладів психічної діяльності, схильність до суїцидів – така юридична оцінка злочину із застосуванням насильства або погрози його застосування забезпечить законну відповідальність винних у кримінальному законодавстві. Це стане ефективним засобом протидії домашньому насильству.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Иванова К. О чем молчат женщины. Новое время. 2017. № 41(170). URL: <https://magazine.nv.ua/journal/2783-journal-no-41/o-chem-molchat-henshinu.html> (дата звернення 02.02.2018).
2. Ситаров В.А. Насилие и ненасилие. Знание. Понимание. Умение. 2005. № 1. С. 135–139.
3. Гаухман Л.Д. Насилие как средство совершения преступления. Москва: Юрид. лит., 1974. 167 с.
4. Левертова Р.А. Ответственность за психическое насилие в уголовном праве. Омск: НИИРЮ Ом ВШМ МВД СССР. 1978. 103 с.
5. Байда А.О. Проблемы кримінальної відповідальності за домашнє насильство. Питання боротьби зі злочинністю. 2016. Вип. 32. С. 79–95.
6. Зубатенко В. Нотатки про психологічне насильство. URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/genderne-nasilstvo/zubatenko-134061.html> (дата звернення 05.02.2018).
7. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU11251.html (дата звернення 02.02.2018).

8. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.02.2017 р. № 2229-VIII. URL: <http://vobu.ua/ukr/documents/item/zakon-ukrainy-vid-071217-r-2229-viii-pro-zapobihannia-ta-protydiuu-domashnomu-nasylstvu> (дата звернення 02.02.2018).

9. Психология: словарь/ под ред.: А.В. Петровский, М.Г. Ярошевский. Москва: Политиздат, 1985. 431 с.

10. Горбова Г.А., Галушко В.В. Адміністративно-правове регулювання протидії насильству в сім'ї: монографія. Київ: Інститут публічного права, 2016. 226 с.

11. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 р. № 8073-X. Дата оновлення: 06.02.2018. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/page11> (дата звернення 06.02.18).

12. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. Дата оновлення: 12.01.2018. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення 05.02.2018).

УДК 343.54:343.92

ЛАТЕНТНІСТЬ СЕКСУАЛЬНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ ЩОДО ДІТЕЙ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ

LATENCY OF SEXUAL CRIMINALITY AGAINST CHILDREN IN TEMPORARILY OCCUPIED TERRITORY IN UKRAINE

Шевчук Т.І.,

кандидат юридичних наук,

завідувач кафедри юридичних дисциплін

Міжрегіональної академії управління персоналом

Досліджено латентність як ознаку сексуальної злочинності щодо дітей на тимчасово окупованих територіях України. Сформульовано авторське поняття латентної сексуальної злочинності щодо дітей. Визначено сучасний стан реального поширення сексуальної злочинності щодо дітей на окупованих територіях. Проведено аналіз законодавства, що регулює правовий режим окупованих територій України. Виокремлено вплив сучасних умов на рівень латентності сексуального насильства на досліджуваних територіях.

Ключові слова: латентність, статевая свобода, статевая недоторканність, діти, окупована територія, сексуальний злочин, насильство, конфлікт.

Исследована латентность как признак сексуальной преступности по отношению к детям на временно оккупированных территориях Украины. Сформулировано авторское понятие латентной сексуальной преступности по отношению к детям. Определено современное состояние реального распространения сексуальной преступности по отношению к детям на оккупированных территориях. Проведен анализ законодательства, регулирующего правовой режим оккупированных территорий Украины. Выделено влияние современных условий на уровень латентности сексуального насилия на исследуемых территориях.

Ключевые слова: латентность, половая свобода, половая неприкосновенность, дети, оккупированная территория, сексуальное преступление, насилие, конфликт.

Latency as a sign of sexual criminality against children in temporarily occupied territories of Ukraine is investigated. The author's concept of latent sexual crime against children is formulated. Current state of the spread of sexual crime against children in the occupied territories is defined. The analysis of the legislation that regulate legal regime of the occupied territories of Ukraine is made. The influence of modern conditions on the level of latency of sexual violence in the studied territories is highlighted. It was emphasized that in the beginning of the third millennium, in European countries, territories deprived of proper legal regulation of observance of human rights and freedoms, the creation and functioning are inadmissible. Actuality of further scientific developments and attraction of attention of the Ukrainian and international community to the socially dangerous problem of spread of sexual crimes against children in conditions of occupation of part of the southern and eastern territories of Ukraine has been confirmed.

Key words: latency, sexual freedom, sexual integrity, children, occupied territory, sexual offense, violence, conflict.

Постановка проблеми. Охорона дитинства й захист прав дітей належать до головних завдань кожної демократичної, соціальної і правової держави. Проте в Україні діти дедалі частіше стають жертвами різних видів насильства та злочинів. За даними Ради Європи кожна п'ята дитина в Україні страждає від сексуального насильства та експлуатації.

У науковій літературі наголошується на важливості вивчення латентної злочинності для пізнання її фактичного стану дійсних масштабів, структури, географії та її реальної ціни, а також для відстеження тенденцій розвитку всієї злочинності й окремих її видів, достовірності порівняльних оцінок міжрегіональної злочинності і пізнання обсягу віктимізації населення; констатується можливість здійснення прогностичних функцій кримінологічною наукою також лише на підставі достовірних і повних даних про розміри злочинності [1, с. 425].

Хоча поширення сексуальної насильницької поведінки не носить локального характеру лише для окупованих територій, проте видається актуальним привернути увагу

саме до вказаного регіону, де ця проблема постала особливо гостро.

Стан опрацювання. Кримінально-правові аспекти вивчення сексуальної злочинності та рівня її латентності щодо дітей розкривались у наукових працях багатьох вітчизняних і зарубіжних учених. Тлумаченню поняття сексуальні злочини присвячені дослідження С.В. Якимової [2, с. 160–161]. Питанням запобігання злочинам, пов'язаним із сексуальним насильством, присвячені роботи О.М. Джужі [3, с. 55]. Тлумаченню поняття латентної злочинності присвячені роботи В.Ф. Оболонцева [4, с. 12], І.М. Даньшина [5, с. 59] та багатьох інших науковців. С.С. Косенко розглядала шляхи віктимологічної профілактики статевих злочинів щодо неповнолітніх [6, с. 131]. Цікавими видаються дослідження Карен Дункан (Karen A. Duncan), яка розглядала жінок як суб'єктів вчинення сексуального насильства [7, с. 82].

Проте вказані дослідження не охоплюють проблему сексуального насильства щодо дітей у сучасних умовах окупації частини України. Тим паче не було спроб оцінки рівня її латентності.